

Wessel Krul

Hedendaags natuurbegrip

Sinds ongeveer een eeuw wordt het woord ‘natuur’ vaak gebruikt om de dingen in de natuur aan te duiden die mensen mooi of aangenaam vinden. Dit is een gevaarlijk taalgebruik, want het verhult dat deze ‘natuur’ een selectie is die afhangt van menselijk ingrijpen. De natuur doet van alles vanzelf, maar niet speciaal om het mensen naar de zin te maken. Als wij een ‘natuur’ naar onze eigen smaak willen, moeten we erkennen dat dit onze eigen verantwoordelijkheid is, en dat we meer met cultuur dan met natuur bezig zijn.

De najaarscampagne van 2012 van de Vereniging Natuurmonumenten had het motto ‘U laat de natuur toch niet in de kou staan?’ Op de foto zien we een jonge zeehond, die ons met grote ogen treurig aankijkt vanuit de sneeuw. Vanzelfsprekend willen we graag iets geven, want het zou wreed zijn om zo’n aandoenlijk dier kou te laten lijden of zelfs te laten omkomen. We verwachten dat de mensen van Natuurmonumenten er met onze steun goed voor zullen zorgen.

En toch – wat wil de vereniging nu eigenlijk? Als de zeehond ‘natuur’ is, waar komt die sneeuw dan vandaan? Is sneeuw geen natuurverschijnsel? Wie de redenering probeert door te denken, komt uit bij een onmogelijke conclusie. Ofwel de zeehond en de sneeuw maken allebei deel uit van de natuur, en dan wordt er van ons gevraagd om de natuur tegen zichzelf in bescherming te nemen, of de sneeuw is geen natuur, en dan wordt er van ons gevraagd om te geloven in een onbekende boze macht die het speciaal op jonge zeehonden voorzien heeft. Hoe dan ook verliezen we het zicht op het natuurlijke gegeven dat zeehonden hun jongen in de winter krijgen, en dat er altijd een aantal is dat vroegtijdig sterft.

Dit betekent niet dat we de goede bedoelingen van Natuurmonumenten moeten afwijzen. Er is aanleiding genoeg om een veilige omgeving te creëren voor een diersoort die het door een groot aantal niet-natuurlijke oorzaken steeds moeilijker heeft. Het gaat om het eigenaardige gebruik van het woord

‘natuur’. Natuur staat in dit geval niet tegenover cultuur, en er wordt ook niet het geheel van natuurlijke processen mee bedoeld. In de terminologie van Natuurmonumenten is ‘natuur’ het gedeelte van de natuur dat door veel mensen mooi, ontroerend, sympathiek of bewonderenswaardig wordt gevonden. ‘Natuur’ is een uitdrukking die positieve associaties oproept, die aan aangename of aantrekkelijke dingen doet denken, en op een vage manier warme gevoelens opwekt. Het is dan ook een uiterst selectief begrip. De campagne van Natuurmonumenten zou ieder effect missen als deze werd ondersteund door een foto waarop we een rat in de sneeuw zien, een kraai of een bosje distels, ook al zijn die evengoed deel van de natuur als een zeehond, en hebben zij misschien ook wel last van de winter.

In de aanprijzingen van de voedselindustrie, de cosmetica en de geneesmiddelen wordt het woord ‘natuur’ op dezelfde manier gebruikt. Het is een geruststellend idee dat een product ‘uitsluitend natuurlijke ingrediënten’ bevat. Er bestaan inderdaad chemische toevoegingen die schadelijk zijn voor de gezondheid. Kunstmatige geur- en smaakstoffen blijven meestal goed herkenbaar als namaak. Maar alles wat mensen maken begint met het samenvoegen of ontleden van stoffen uit de natuur. Hoeveel bewerkingen mag iets ondergaan voordat het geen ‘natuurlijk ingrediënt’ meer is? En zelfs als iets volkomen natuurlijk is, is het niet noodzakelijk heilzaam. In de gifbeker die Socrates te drinken kreeg zaten uitsluitend natuurlijke ingrediënten. De aanbeveling dat iets ‘natuurlijk’ is, of ‘zuiver plantaardig’, is zonder verdere toelichting volkomen nietszeggend. Toch laten we ons maar al te gemakkelijk meeslepen door het inzetten van ‘natuur’ als positief signaal.

Het woord ‘natuur’, kortom, heeft in het hedendaagse spraakgebruik naast de algemene betekenis van het geheel van natuurverschijnselen een meer toegespitste gunstige betekenis, die verwijst naar de dingen in de natuur die door mensen op prijs worden gesteld. ‘Natuur’ kan staan voor het esthetische aspect van de natuur, dus voor alles wat met de schoonheid van de natuur kan worden geassocieerd, en voor het medisch-therapeutische aspect, dus voor alles wat met gezondheid en met de heilzame werking van bepaalde natuurproducten in verband kan worden gebracht. Telkens gaat het om iets dat mensen waarderen en tot een deel van hun eigen wereld willen maken. Deze betekenis van het woord ‘natuur’ is betrekkelijk recent. In oudere geschriften over de natuur en de eigenschappen van de natuur komt de term in deze zin niet voor. Een dergelijke verschuiving van betekenis is niet alleen om taalkundige redenen interessant. Zij duidt

op een ingrijpende verandering in de verhouding tussen mens en natuur. Wat er gebeurt, is dat het begrip ‘natuur’, vroeger het tegengestelde van de cultuur, nu voor een goed deel binnen de sfeer van de cultuur is getrokken. Dit is een gegeven met grote consequenties, ook voor de omgang met de natuur in de praktijk.

Natuur en geschiedenis

Het opvallendste kenmerk van de natuur is de veranderlijkheid. Licht en donker, warmte en kou, regen en droogte wisselen elkaar af; planten groeien, bloeien, sterven en vergaan, en met dieren en mensen is het niet anders. Vanaf het vroegste begin hebben mensen deze veranderingen toegeschreven aan het ingrijpen van hogere machten, die zij door gebeden en offers probeerden te beïnvloeden. Maar als de veranderlijkheid van de sterfelijke wereld door de goden in gang wordt gezet, zijn deze daar dan zelf ook aan onderworpen? Zodra er een meer abstracte voorstelling opkwam van eeuwige, onvergankelijke en onveranderlijke goden, of van één tijdloze en almachtige godheid, werd het mogelijk om de wereld van de veranderlijkheid als een apart domein te onderscheiden, dat door eigen wetten werd geregeerd, zonder een onafgebroken ingrijpen van hogerhand. Dit was wat in de Griekse filosofie *physis* heette (waarvan moderne woorden als *fysica* en *fysiek* zijn afgeleid) en wat de Romeinen *natura* noemden.

De klassieke oudheid kende een apart literair genre dat zich bezighield met het beschrijven, inventariseren en waar mogelijk ook verklaren van de natuur. Een hoogtepunt uit deze traditie is het wijsgerige gedicht *De rerum naturae* van Lucretius (ca. 97–55 v.C.). Pragmatischer, maar niet minder belangrijk is de *Naturalis historia* van Plinius (ca. 24–79 n.C.), een omstandige verhandeling over alles wat zich in de natuur voordoet en het gebruik dat mensen daarvan kunnen maken. In een recente Nederlandse uitgave is de titel van dit laatste werk op goede gronden vertaald als *De wereld*.¹ De natuur was immers alles wat er bestaat. Maar het veelvuldige gebruik van een zo algemeen begrip als ‘de natuur’ riep tal van nieuwe problemen op. Deze hingen meestal samen met de relatie tussen mens en

1 Plinius, *De wereld*, vert. Joost van Gelder, Mark Nieuwenhuis, Ton Peters (Amsterdam: Atheneum – Polak & Van Gennep, 2005). De nieuwste Nederlandse uitgave van Lucretius is *De natuur van de dingen*, vert. Piet Schrijvers (Groningen: Historische Uitgeverij, 2008).

natuur. Als sterfelijk wezen is de mens onmiskenbaar deel van de natuur, maar hij is ook, meer dan andere levende wezens, in staat om de natuur te beheersen en naar zijn hand te zetten. In hoeverre komt de natuur van de mens overeen met de natuur als geheel? Is het raadzaam om zich zoveel mogelijk te richten naar de natuur, of moet zij juist worden overwonnen? De natuur was veranderlijk en tegelijk onveranderlijk in haar wetmatigheid; zij sloot de mens in en stond tegenover de mens; zij was een weldaad en een hulpbron, maar evengoed een vijand en een bedreiging.

Volstreekte overeenstemming over de term ‘natuur’ is er nooit gekomen. Het begrip is door de eeuwen heen meerduidelijk gebleven, zodat het steeds opnieuw vroeg om nadere definitie. De twaalfde-eeuwse denker Alanus de Insulis (Alain van Lille), schrijver van een lange verhandeling met de titel *De planctu naturae* (*Over de klacht van de natuur*), onderscheidde ook toen al maar liefst elf verschillende betekenissen van het woord.² Latere eeuwen, van Renaissance tot Verlichting en Romantiek, hebben er nog een groot aantal eigen varianten aan toegevoegd. In de zeventiende en achttiende eeuw werd de grondslag gelegd van de moderne natuurwetenschap, maar de geleerden die zich met deze wetenschap bezighielden hadden doorgaans een andere natuur voor ogen dan de inherente scheppingskracht die Spinoza in het universum aannam. Met de leuze ‘terug naar de natuur’ die na 1760 onder invloed van Jean-Jacques Rousseau in de mode kwam, werd weer iets volkomen anders bedoeld.³

Om niet al snel ieder overzicht kwijt te raken, moeten we ons behelpen met een drastische vereenvoudiging.⁴ Het begrip ‘natuur’, schreef de ideeënhistoricus Arthur O. Lovejoy, ‘heeft zoveel verschillende betekenissen dat we zonder het te merken gemakkelijk van de ene connotatie in de andere terecht komen, zodat we soms precies het tegengestelde verdedigen van wat we aanvankelijk wilden beweren, ook al lijkt het alsof we aan dezelfde beginselen vasthouden’. In een poging om na te gaan wat er bedoeld kan zijn wanneer iemand zegt dat kunst of literatuur ‘natuurlijk’ moet zijn,

2 Michel Zink, *Nature et poésie au Moyen Âge* (Parijs: Fayard, 2006), 12, 29.

3 Dat Rousseau geen primitivisme nastreefde maar een ervaring van authenticiteit, is het hoofdthema van Maarten Doorman, *Rousseau en ik* (Amsterdam: Bert Bakker, 2012).

4 Het standaardwerk van Robert Lenoble, *Histoire de l'idée de nature* (Parijs: Albin Michel, 1969), dat de lijn doortrekt van de klassieke Oudheid tot in de achttiende eeuw, registreert een overstelpend aantal varianten en nuanceringen van het begrip.

kwam hij tot een lijst van vijf verschillende hoofdbetekeningen, ieder met een lange reeks subcategorieën.⁵ En dit ging alleen nog maar over ‘de natuur’ als esthetische norm! Nog niet zo lang geleden bewerkte de Italiaanse kunsttheoreticus Raffaele Milani de lijst van Lovejoy tot zeven punten. Als richtlijn voor de kunst en de kunstkritiek en als aanleiding tot schoonheidservaringen kan ‘natuur’ het volgende zijn:

1. Het geheel van alle objecten die men kan weergeven of nabootsen, ofwel de empirische werkelijkheid;
2. de kern of essentie van de empirische werkelijkheid, voorgesteld in geïdealiseerde vormen;
3. het gedeelte van de waarneembare werkelijkheid dat nog niet door menselijk ingrijpen is aangetast;
4. de waarheden die kunnen worden afgeleid uit de betrekkingen tussen de eigenschappen en de wezenskenmerken van de dingen;
5. de esthetische grondbeginselen die uit deze fundamentele betrekkingen kunnen worden afgeleid;
6. een elementaire toestand, archetype of archaische vorm van bestaan die als een bevrijdend model kan worden aangeroepen (‘terug naar de natuur’);
7. dat wat algemeen en onveranderlijk is in de menselijke verhoudingen, de smaak, het denken, het gevoelsleven, als iets dat ieder individu is meegegeven, kortom, het gelijkheidsprincipe te midden van alle verscheidenheid (het begrip ‘natuur’ zoals het door de denkers van de Verlichting werd gehanteerd).⁶

Dit overzicht maakt in elk geval duidelijk waarom schrijvers en kunstenaars altijd weer hebben volgehouden dat zij de natuur navolgden, terwijl de resultaten volstrekt uiteenlopend en zelfs onvergelijkbaar waren. Maar

5 Arthur O. Lovejoy, *Essays in the history of ideas* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1948), 69-77.

6 Raffaele Milani, *Esthétiques du paysage. Art et contemplation*, vert. Gilles A. Tiberghien, inl. Alain Roger (Arles: Éditions du Sud, 2005), 38; oorspronkelijke titel: *L'arte del paesaggio* (Bologna: Il Mulino, 2001).

achter deze zeven punten gaat een fundamentele onderscheid schuil. We kunnen 1 en 2 samenvoegen, 4 en 5, en 3 en 6. Dan blijft er een rijtje van vier over:

1. De waarneembare wereld en de ideale vormen die daaraan ten grondslag liggen;
2. de manier waarop God de wereldorde heeft ingericht en daarin werkzaam is;
3. de menselijke aanleg en geaardheid;
4. alles wat niet menselijk of door mensen gemaakt is.⁷

In dit model volgen de betekenissen van 'natuur' elkaar chronologisch op, want de eerste is in grote trekken de opvatting van de oudheid, de tweede die van de middeleeuwen, de derde die van de Verlichting, en de vierde die van de Romantiek. Uiteraard is dit hoogst schematisch, en waarom zouden we het probleem dan niet tot de kern terugbrengen? Het fundamentele onderscheid, dat ook in dit viertal al duidelijk aan het licht komt, bestaat in de vraag of er al dan niet een harmonie tussen mens en natuur mag worden aangenomen. De natuurwetenschap gaat ervan uit dat dit niet zo is, al wil zij de natuur doorgaans zo veel mogelijk dienstbaar maken aan de mens. Maar veel sterker dan alle natuurwetenschap, meende Robert Lenoble in zijn overzichtswerk, is het verlangen naar een natuur die de mens tegemoetkomt en het hem naar de zin maakt.⁸ Dit is geen archaisch sentiment, dat met het toenemen van het redelijk inzicht uitsterft. Het is de onuitroeibare en tegelijk zo troostende illusie waarop een groot deel van de westerse cultuur is gebaseerd, van het geloof in een welwillende voorzienigheid tot aan de moderne natuur- en landschapsbeleving.

Harmonie en verlies

Het idee dat de natuur speciaal voor de mens is ingericht, heeft in de loop van de tijd de meest uiteenlopende vormen aangenomen. Aan het begin,

7 Dit is een variatie op de vier betekenissen van 'natuur' zoals genoemd in Tom Turner, *Garden History. Philosophy and Design, 2000 BC – 2000 AD* (Londen: Spon Press, 2005), 14-15.

8 Lenoble, *Histoire de l'idée de nature*, 36-37.

tenminste in de Europese traditie, stond het besef dat het Paradijs verloren is gegaan, en dat de mens zich alleen door moeizame arbeid kan handhaven. Dit deed niets af aan de overtuiging dat hij de kroon is van de schepping, en dat de natuur is gemaakt om hem tot nut en voordeel te dienen. Al vroeg kwam bovendien de gedachte op dat God zich op twee manieren aan de mensheid heeft geopenbaard: in de tekst van de Bijbel, maar ook in het geheel van de waarneembare wereld. De omringende natuur bevat, als zij de juiste wijze wordt bestudeerd, alle mogelijke aanwijzingen van Gods bedoelingen. Aan de eerder genoemde middeleeuwse denker Alanus de Insulis wordt een gedichtje toegeschreven, dat deze opvatting bondig weergeeft:

Omnis mundi creatura

Quasi liber et pictura

Nobis est in speculum.

Nostre vite, nostre mortis,

Nostris status, nostre sortis

*Fidele signaculum.*⁹

De beeldspraak van de natuur als een boek waarin wij ijverig moeten lezen om onze bestemming te leren kennen, heeft in Europa eeuwenlang als legitimatie gediend van natuurwetenschappelijk onderzoek.¹⁰ Op de achtergrond speelde altijd de voorstelling mee dat de mens het denkend middelpunt is van de natuur. In de zeventiende en achttiende eeuw

- 9 'De hele schepping van de wereld is als een boek en een schildering, waarin wij ons weerspiegeld vinden; een betrouwbaar richtsnoer voor ons leven en onze dood, ons bestaan en ons lot'. Aangehaald in Zink, *Nature et poésie*, 53, en gedeeltelijk in J. Huizinga, 'Über die Verknüpfung des Poetischen mit dem Theologischen bei Alanus de Insulis', in Idem, *Verzamelde Werken IV* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1949), 48. Overigens meende Alanus juist hierom dat men nooit 'tegen de natuur' mocht ingaan, en veroordeelde hij talrijke vormen van menselijk gedrag, vooral op seksueel gebied, als 'onnatuurlijk'.
- 10 De metafysische implicaties van de beeldspraak 'het boek der natuur' staan centraal in Hans Blumenberg, *Die Lesbarkeit der Welt* (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1981).

ontstond hieruit de blijmoedige leer van de *fysico-theologie*: er bestaat geen tegenstelling tussen geloof en natuurkennis; alles in de schepping is doelmatig geordend, overeenkomstig Gods wijsheid, en dient uiteindelijk het menselijk belang. Ook al lijkt de praktijk soms anders, in wezen bestaat er een harmonische verhouding tussen de mens en de omringende wereld. Hoe meer wij de natuur doorgronden, hoe meer wij ons er in thuis voelen en ons ermee verzoenen.¹¹ In de meest naïeve gedaante spreekt dit idee in de achttiende-eeuwse kinderliteratuur, waarin ernstig wordt uitgelegd dat het varken door de voorzienigheid is ontworpen om de mens tot voedsel te dienen. Maar opgevat als een historisch proces, als een doel en niet als een onmiddellijke toestand, is het idee van een verzoening met de natuur ook de grondslag van de grote filosofische systemen van Hegel en Marx. Bij hen blijft het geloof aanwezig dat de natuur van de mens niet wezenlijk tegengesteld is aan de natuurlijke orde, en dat er een moment zal komen waarop beide weer in evenwicht zijn.

Er waren na 1800 goede redenen om dit denkbeeld opnieuw naar de toekomst te verplaatsen. Zelfs voor de bevoorrechte bovenlaag in de samenleving was er te veel dat twijfel wekte aan de veronderstelling dat de mensheid is ondergebracht in de beste van alle werelden. De leuze ‘terug naar de natuur’, die in navolging van Jean-Jacques Rousseau in de late achttiende eeuw zo’n grote opgang maakte, heeft dan ook een dubbelzinnig karakter.¹² Enerzijds ligt het idee dat we ‘natuurlijk’ moeten leven nog helemaal in het verlengde van het trekken van lessen uit het Boek der

Pierre Hadot, *Le voile d’Isis. Essai sur l’histoire de l’idée de Nature* (Parijs: Gallimard, 2004), behandelt de aloude gedachte dat de natuur een verborgen kracht is die door de mens moet worden ‘ontsluierd’. Wat het ‘lezen van de natuur’ in de praktijk betekende wordt duidelijk in Erik Jorink, *Het ‘Boeck der Natuere’*. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715 (Leiden: Primavera, 2006).

- 11 Clarence J. Glacken, *Traces on the Rhodian shore: Nature and culture in Western thought from Ancient times to the end of the eighteenth century* (Berkeley: University of California Press, 1967), ziet de *fysico-theologie* als een dominante stroming van de zeventiende tot ver in de negentiende eeuw. Voor de Nederlandse context, zie o.a. J. Bots, *Tussen Descartes en Darwin. Geloof en natuurwetenschap in de 18de eeuw in Nederland* (Assen: Van Gorcum, 1972), en Rienk H. Vermij, *Secularisering en natuurwetenschap in de zeventiende en achttiende eeuw: Bernard Nieuwentijt* (Amsterdam: Rodopi, 1991).
- 12 Zie ook Doorman, *Rousseau en ik*, 28-32, 60.

Natuur en het vertrouwen op een heilzame wereldorde. Maar tegelijkertijd getuigt deze oproep van het inzicht dat het heden uit zijn voegen is geraakt en dat er iets misschien wel voorgoed verloren is gegaan. Het tijdperk van de Romantiek is vaak beschreven als een nieuwe fase in de omgang met de natuur. Dit was niet alleen het geval in de zin van een nieuwe, positief gewaardeerde verstandhouding. In de kunst en literatuur uit de eerste helft van de negentiende eeuw is de natuur, nu vooral begrepen als het landschap, telkens weer aanleiding tot lyrische gemoedstoestanden. Meer dan ooit tevoren werd in het buitenleven naar een echo gezocht van de menselijke ziel. Maar kwam er een antwoord? Dat de romantici in de natuur op zoek gingen naar oorspronkelijkheid, spontaniteit en onbedorvenheid, geeft al aan dat zij de plaats van de mens in diezelfde natuur als problematisch begonnen te ervaren.

Achter het agressieve optimisme, de vernieuwingsdrang en het vooruitgangsgeloof van de negentiende eeuw verborg zich een even nietsontziend pessimisme.¹³ De overtuiging dat de natuur niet welwillend is, geen harmonie of wederzijds begrip kent, en al helemaal niet is bedoeld om het de mens naar de zin te maken, is ouder dan de evolutieleer van Darwin. De politieke omwentelingen rond 1800, de langdurige oorlogen, de ingrijpende sociale veranderingen door techniek en industrie, het besef van een radicale breuk met het verleden en de toenemende twijfel over de traditionele religie waren even invloedrijk als de nieuwe inzichten in de biologie. Naast het idyllische beeld van een doelmatige wereldorde vinden we in de negentiende eeuw een visie op de natuur als een onophoudelijk en troosteloos proces van ontstaan en weer vergaan, van eten en gegeten worden, zonder zin of diepere betekenis. De natuur is wreed en onverschillig, 'red in tooth and claw', zoals de dichter Alfred Tennyson het formuleerde, zonder liefde of medelijden, en als wij er soms iets moois in zien is dat het gevolg van onze eigen verbeelding, niet van objectieve waarheden.¹⁴ In sommige opzichten paste deze overtuiging heel goed bij

13 De eerste die de nadruk legde op dit aspect van de Britse cultuur van de negentiende eeuw, was Walter E. Houghton, *The Victorian Frame of Mind 1830-1870* (New Haven: Yale University Press, 1957), maar over Frankrijk en Duitsland kan gemakkelijk hetzelfde worden betoogd.

14 De frase 'nature red in tooth and claw' is te vinden in Alfred Tennyson, *In Memoriam, canto 56* (1849). De dichter beschreef hier, tien jaar vóór het verschijnen van het hoofdwerk van Darwin, zijn twijfel aan het traditionele christendom, met inbegrip van de fysico-theologie, in het licht van de nieuwere natuurwetenschap.

de negentiende-eeuwse bedrijfsvoering. Zij kon iedere vorm van exploitatie rechtvaardigen, want als de natuur niet goedaardig is, waarom zouden mensen het dan wel zijn? Dit soort van redeneringen maakte 'de wetten van de natuur' maar al te gemakkelijk tot excuus voor een gewelddadige omgang met de medemens.

De natuur voorbij

De negentiende eeuw kon nog zorgeloos, soms in onwetendheid, soms ook met groot cynisme, de natuurlijke hulpbronnen uitputten. In de tweede helft van de twintigste eeuw werd het duidelijk dat hier een grens aan moet worden gesteld, wil de natuur, of we nu denken aan grondstoffen of aan landschap en dierenwereld, niet in snel tempo verdwijnen. De relatie tussen mens en natuur is inmiddels radicaal omgedraaid. Mensen hebben vanaf het begin, vaak maar met beperkt succes, geprobeerd de natuur naar hun hand te zetten en te beheersen. Maar wat gebeurt er als de mens daadwerkelijk de macht heeft overgenomen? Nu lijkt het van de mens afhankelijk hoeveel natuur er in de toekomst nog zal zijn. Delen van de wereld die niet door menselijk ingrijpen zijn beïnvloed en veranderd bestaan al lang niet meer. De term 'ongerepte natuur' heeft nog steeds een grote aantrekkingskracht, maar er is geen plek op aarde te vinden die niet sporen van menselijke aanwezigheid of menselijke activiteit vertoont.¹⁵ Als iets er uitziet als 'ongerept', is dit bijna zonder uitzondering het gevolg van een menselijke beslissing, dus van een poging om een landschap of biotoop in een bepaalde toestand te behouden of in te richten.

Voor het eerst in de geschiedenis woont de overgrote meerderheid van de mensen in steden, dikwijls van ontzaglijke omvang en uitgestrektheid. De rest van het bruikbare aardoppervlak is nodig voor een grotendeels gemechaniseerde voedselproductie, die door een relatief klein aantal verspreid wonende mensen kan worden verzorgd. Is dit verontrustend? Het leven in een omgeving waarin weinig meer aan de natuur herinnert blijkt de meeste mensen tamelijk goed af te gaan. We vinden het plezierig als ons voedsel 'natuurlijk' wordt genoemd, maar in ons leven van alledag zouden we niet graag meer langdurig aan de natuur zijn blootgesteld. Ook voor ons eigen doen en laten is de natuur allang geen richtlijn meer.

15 Iedere natuurtoestand bevat inmiddels 'anthropogene elementen': Gernot Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik* (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1989), 94.

Het argument dat bepaalde gedragingen verwerpelijk zijn, niet omdat zij schade aanrichten, maar omdat zij ‘onnatuurlijk’ of zelfs ‘tegennatuurlijk’ zijn, wordt steeds minder aanvaardbaar gevonden.¹⁶ De cultuur heeft het definitief van de natuur gewonnen.

Toch is er een relatie met de natuur die we niet kunnen missen. Vanaf de late negentiende eeuw, dus sinds de triomf van de industriële samenleving, zijn er op grote schaal pogingen ondernomen om de ‘natuur’ als een positieve waarde in stand te houden, en vanaf dat moment ook bestaat er een uitgebreide theorievorming over de esthetische en recreatieve betekenis van het landschap en het buitenleven.¹⁷ Voor J.J. Rousseau was de natuur nog een autonoom gegeven. Men kon kiezen wat men wilde, het leven in de stad of het leven in de natuur. Een eeuw later was, met de groei van de steden, het verlangen naar de natuur alleen maar groter geworden. Maar de natuur was geen vanzelfsprekende aanwezigheid meer. Dit had twee paradoxale gevolgen. Ten eerste: hoe meer natuur men wilde behouden, hoe meer menselijke activiteit er nodig was. En ten tweede: wat men wilde behouden was niet de natuur als zodanig, die gevaarlijk, vijandig en troosteloos kan zijn, maar een natuur die als geruststellend en tegemoetkomend kan worden ervaren. Ook al werd er onophoudelijk over natuur gesproken, deze werd onder menselijk toezicht gesteld en als een verlengstuk van de cultuur behandeld.

Deze visie op de natuur kunnen we opvatten als een laatste fase in de geschiedenis van de tuinkunst. De zeventiende en achttiende eeuw streefde naar een zo groot mogelijk contrast tussen de wilde natuur en de rechtlijnige, strikt geordende tuinen en parken. De romantiek wilde een

16 Zie hierboven, noot 9. Het beroep op de ‘natuur’ als zedelijke richtlijn kan zowel uitmonden in puritanisme (seksualiteit alleen in dienst van de voortplanting) als in afwijzing van elke moraal (de fantasieën van De Sade als uiterste consequentie van Rousseaus authenticiteit).

17 De Arts-and-Craftsbeweging, de Art Nouveau, de landschapsbescherming en zelfs bepaalde aspecten van het socialisme kunnen worden gezien als onderdelen van een bredere ‘Reform’-beweging die zich in het fin-de-siècle, tussen 1880 en 1914, op allerlei terreinen manifesteerde, en die steeds een toenadering tot de ‘natuur’ tot doel had. Een uitvoerig compendium van attitudes en ideeën uit deze periode is Kai Buchholz e.a., *Die Lebensreform: Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst*, twee delen (Darmstadt: Institut Mathildenhöhe, 2001). Zie voor Nederland o.a. Ileen Montijn, *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam: SUN, 2002).

geleidelijke overgang, met parken die er min of meer ‘natuurlijk’ uitzagen. Inmiddels is het landschap buiten de stad, voor zover geen landbouwgrond, overal tot park geworden, dat wil zeggen tot grondgebied onder menselijk beheer en menselijke verantwoordelijkheid. Dat dit gevolgen moet hebben voor het beleid en het daarbij behorende taalgebruik, is nog niet algemeen doorgedrongen. Volkomen terecht wordt er gesproken van ‘nationale parken’ en ‘landschapsparken’, zoals in Nederland de Hoge Veluwe en de Waddenzee. Maar er zijn nog steeds natuurbeschermers die beweren dat zij ruimte maken voor ‘nieuwe natuur’, of die zeggen dat zij ‘het natuurlijk evenwicht willen herstellen’.¹⁸ Zij maken zich schuldig aan misleiding. De natuur kent geen evenwicht, anders zou er geen evolutie zijn geweest. Het bewaren van een evenwicht is, evengoed als het inrichten van nieuwe natuur, niets anders dan het ordenen van landschap en dierenwereld naar een bepaalde menselijke voorkeur, kortom parkaanleg.¹⁹

De slotsom moet zijn dat we, al hebben we het nog steeds over ‘natuur’, met dit woord meestal culturele idealen en verworvenheden bedoelen.²⁰ Hoe natuurlijker wij de dingen willen hebben, hoe meer kunstgrepen we moeten uitvoeren. Eeuwenlang is de natuur iets geweest dat buiten en tegenover de mens stond. Nu is de natuur een deel van de beschaving

18 De contradicties van deze idealen komen duidelijk naar voren in de interviews die zijn verzameld door Tracy Metz, *Nieuwe natuur: Reportages over een veranderend landschap* (Amsterdam: Ambo, 1998).

19 Een ecologisch evenwicht kan nooit meer zijn dan ‘een niveau van stabiliteit dat onderdeel is van een voortgaande ontwikkeling’. Böhme, *Naturästhetik*, 41. Over dilemma’s van het eigentijdse natuurbeheer bestaat een immense literatuur. Hansjörg Küster, *Schöne Aussichten: Kleine Geschichte der Landschaft* (München: C.H. Beck, 2009), geeft een goede samenvatting. Een mooi praktijkvoorbeeld is te vinden bij David Blackbourn, *The conquest of nature: Water, landscape and the making of modern Germany* (Londen: Jonathan Cape, 2006), die de wisselende en vaak tegenstrijdige besluitvorming beschrijft ten aanzien van de Oderbruch, een landstreek ten oosten van Berlijn. Een vergelijkbaar geval in Nederland is de omgang Twente als natuurgebied: Frits van Beusekom, ‘Landschap in Nederland: Verkade of McDonald’s?’, in: Jan Kolen, Ton Lemaire, red., *Landschap in meervoud: Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20e/21e eeuw* (Utrecht: Van Arkel, 1999), 161-175.

20 De naam van de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap is daarom transparanter en actueler dan die van de Vereniging Natuurmonumenten. Dit laatste begrip lijkt nu bijna even gedateerd als de naam van de automobilistenvereniging A.N.W.B. (Algemene Nederlandse Wielrijders Bond).

geworden, en daarmee van onszelf. De toekomst is aan de tuin. Alleen vanuit dit perspectief is het te begrijpen dat de Vereniging Natuurmonumenten ons vraagt om 'de natuur', in de gedaante van een zeehond, te beschermen tegen sneeuw en ijs, dus tegen de natuur.